

Introducció conceptual al fenomen de la violència I

Montse Pastor Puyol

PID_00192453

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. La violència en l'ésser humà	7
1.1. Violència i agressivitat	7
1.2. Agressivitat innata o apresada	8
1.3. Context social i cultural de la violència	10
1.4. És un problema, la violència?	12
1.5. La violència com a forma de comunicació	13
1.6. La violència com a recurs per a mantenir el vincle	13
1.7. La funció social de la violència	13
2. Ordre social i violència	15
2.1. Violència legítima i violència il·legítima	15
2.2. Estructura social i experiència individual. La teoria de Bourgois: violència política, estructural, simbòlica i quotidiana	18
2.3. La llei de la conservació de la violència de Bourdieu	19
Resum	22
Glossari	23
Bibliografia	24

Introducció

Per què hem de parlar de violència? Per què l'hem d'estudiar? Sovint utilitzem conceptes establerts com si l'ús que se'n fa, tan habitual entre nosaltres, fos comú entre els integrants de la societat. Hem de qüestionar-los per poder extreure les idees que llisquen en els intersticis i poder-nos separar del pensament únic.

És obvi que el professional de l'acció socioeducativa es trobarà sovint confrontat a actes violents i a polítiques que van dirigides a un cert control social i que intenten reduir de manera directa certs símptomes socials i individuals.

Ens trobem davant d'un fenomen determinat pel tractament mediàtic que presenta la violència com una força obscura protagonitzada per éssers aberrants i sovint classificada segons els seus protagonistes: violència de gènere, juvenil, terrorista, fonamentalista, etc. Trobem manifestacions molt heterogènies i és per això que el fenomen no es pot reduir a una única lectura.

Farem un recorregut per diferents concepcions de la violència des de l'antropologia i la sociologia. Les teories de diferents sociòlegs ens permetran apropar-nos a la forta càrrega ideològica que hi ha darrere del terme *violència* i al paper de l'estat modern en l'exercici de la força.

Objectius

Els objectius que assolireu amb l'estudi d'aquest mòdul didàctic són els següents:

- 1.** Entendre la violència com a fenomen constitutiu de l'ésser humà.
- 2.** Estudiar models i teories explicatives dels diferents fenòmens de la violència.
- 3.** Fer una lectura crítica d'ideologies i models explicatius dels fenòmens.

1. La violència en l'ésser humà

1.1. Violència i agressivitat

"Homo homini lupus." (Plaute)

"L'home és un llop per a l'home."

La manca d'humanitat de l'home contra l'home ha estat motiu de diferents estudis al llarg de la història. La guerra, els delictes, els assassinats atrapen l'atenció dels humans. A part de discutir, barallar-se, insultar-se, discriminar, també lluiten, destrueixen i maten. Una altra particularitat de l'home: es fa mal a si mateix, l'agressivitat és dirigida cap a un mateix i es pot veure actualment en fenòmens com l'anorèxia, les toxicomanies o el suïcidi.

Hi ha diferents ciències i disciplines, com la filosofia, la sociologia, la psicologia o l'antropologia, que han intentat definir, explicar i trobar les causes de l'agressivitat. Busquen trobar la comprensió i els coneixements que es puguin utilitzar per a reduir la violència en els éssers humans, una tasca difícil i infructuosa.

D'entrada, els termes *violència* i *agressivitat* estan profundament lligats i representen la dialèctica entre naturalesa i cultura.

Segons l'*Enciclopèdia catalana*, l'agressivitat és:

"Expressió d'una tendència instintiva i innata de l'individu que el porta a atacar persones o coses en el pla motor, verbal o imaginari. És palesa en qualsevol estat del psiquisme, des de la fantasia inconscient fins a la conducta externa. Cal diferenciar-la de la destructivitat; l'agressivitat pot trobar-se vinculada a finalitats destructives, però pot estar també al servei de l'autoafirmació o de l'acompliment reeixit d'altres tendències: sexuals, d'autoconservació, normatives, etc."

Referència bibliogràfica

Gran enciclopèdia catalana (1980, volum 1). Barcelona: Grup Enciclopèdia Catalana.

Si recorrem a l'etimologia veurem que *agredir* és un terme provinent del llatí *adgredior* i que en la primera accepció significa 'dirigir-se a l'altre' i, per extensió, 'dirigir-se hostilment cap a algú, atacar-lo'. Això ens permet concloure que ja en aquell temps es pensava l'agressivitat com una manera de dirigir-se a l'altre. Encara que no sempre podem dir que aquest "dirigir-se a l'altre" sigui totalment intencional ja que l'inconscient té un paper rellevant en la conducta agressiva. En aquest sentit, hem de partir del fet que, a vegades, el subjecte no fa les coses conduït per la seva voluntat –per exemple, la intenció directa d'exercir un mal–, sinó que es veu empès per unes forces que Freud va anomenar *pulsió* i que, segons la psicoanàlisi, responen a buscar una obscura satisfacció. Més endavant aprofundirem en aquests conceptes.

La violència es defineix, per altra banda, com:

"Acció violenta o coacció moral exercida sobre una persona per tal d'obligar-la a una determinada acció o omissió."

Segons aquestes definicions, l'agressivitat quedaria del costat pulsional, és a dir, d'allò més innat de l'individu, i sorgiria independentment de la destinació que té, mentre que la violència estaria essencialment dirigida a l'altre i seria propera a la destrucció.

En resum, podem dir que la violència consisteix en la realització d'un acte la finalitat del qual, tant conscientment com inconscientment, és provocar lesions, danys o la destrucció d'altres persones.

1.2. Agressivitat innata o apresada

En els estudis sobre violència sempre ha estat present la pregunta sobre si s'hereta o s'aprèn. Dit d'una altra manera, és un fenomen d'origen biològic o cultural? Hi ha múltiples estudis que han intentat respondre aquesta pregunta. Uns, des de posicions més biològiques, han estudiat les regions del cervell que governen l'agressivitat¹. Philip Bard (1928) va extirpar l'hipotàlem al cervell d'uns gats i va comprovar que disminuïa la conducta de ràbia. Hess i Akert (1955) estimulaven elèctricament l'hipotàlem dels gats, cosa que provocava la seva resposta agressiva.

Altres van investigar sobre la relació entre el sistema límbic i l'agressió; així, Kaada (1954) i Ursin (1960) van demostrar que l'estimulació o les lesions en aquesta àrea del cervell produïen un increment de la conducta agressiva en els animals.

Més endavant, entre el 1965 i el 1970, es van fer estudis sobre els cromosomes. Un grup d'investigadors (Jacobs, Brunton, Melville, Brittain i McClemon) van pensar que havien trobat la relació entre l'alteració cromosòmica d'alguns homes que presentaven un genotip XYY, és a dir que tenien un cromosoma Y addicional, i la seva conducta agressiva. Van trobar unes quantes persones culpables d'haver dut a terme morts violentes i que presentaven aquesta alteració cromosòmica. Aquests estudis i altres de posteriors asseguraven que la probabilitat que un home fos enviat a presó era més gran si tenia dos cromosomes Y. Malgrat tot, només un percentatge de la població criminal presenta aquesta alteració cromosòmica; per tant, no pot ser un factor important implicat en la conducta antisocial.

Altres investigadors com Cesare Lombroso, fundador de la criminologia, postulaven que hi havia una personalitat delinqüent com a resultat de tendències innates, d'origen genètic, observable a partir d'una anormalitat en l'estructura física i la fisonomia del delinqüent. Així, els delinqüents presentaven grans paral·lelismes amb els homes primitius. Lombroso va tenir en comp-

Referència bibliogràfica

Gran enciclopèdia catalana (1980, volum 15). Barcelona: Grup Enciclopèdia Catalana.

⁽¹⁾La major part dels treballs científics en aquesta àrea s'han fet amb animals.

te les asimetries cranials, determinades formes de mandíbules, membres desproporcionats, etc. La concepció que hi ha darrere d'aquests estudis és que el delinqüent no és responsable dels seus actes ja que aquests actes depenen de les seves alteracions físiques.

Aquests estudis, que ens poden semblar estranys, no estan gaire allunyats de certs corrents actuals que busquen en el cervell i en la genètica la interpretació o l'origen dels sentiments, la conducta humana o fins i tot la recerca de la felicitat. En tot cas, sembla que cap de les investigacions esmentades no ha pogut oferir una resposta satisfactòria a la pregunta de l'origen de la violència des de la perspectiva purament biològica.

D'altra banda, i partint d'un determinisme ambiental, podríem pensar que l'assassí ho és per culpa de la societat, o per l'ambient en què ha viscut. En aquest sentit, Rousseau considerava que l'ésser humà naixia amb una bondat innata i que era la societat qui el pervertia.

Alice Miller (2002, p. 70) sosté que "el mal no pertany necessàriament a la naturalesa humana" i argumenta que quan a un nen se li diu que les humiliacions i els maltractaments que rep són pel seu bé, aquesta creença perdurarà tota la vida. Aquesta persona maltractarà també els seus fills i estarà convençuda que farà el que és correcte. "El mal es torna a crear en cada generació" (Miller, 2002, p. 69). L'autora sosté que el nadó és innocent; no sent l'impuls de destruir la vida, sinó que vol ser protegit i estimat. Quan aquestes necessitats no són satisfetes, i el nen és maltractat, s'estan establint les bases del mal. Una persona es veurà dirigida a la destrucció només si ha estat turmentada al principi de la seva vida.

La tesi de Freud a "El malestar en la cultura" (1929) va en una altra direcció: l'ésser humà és agressiu per naturalesa, té tendència a buscar la satisfacció pròpia, i és la cultura la que facilita la renúncia a les pròpies satisfaccions, és a dir, la cultura no perverteix l'individu sinó que el conté. Així, doncs, la substitució del poder de l'individu pel de la comunitat significa la instauració de la cultura; per tant, el poder de la comunitat es prioritza per sobre del de la persona.

Així, doncs, sembla raonable que el debat entre biologia i cultura respecte a la violència ha de prendre una altra dimensió, que ha de ser de caire dialèctic. Hem de partir del fet que aquestes dues posicions no són tan irreconciliables. Això es fa patent en el fet que ni els biòlegs exclouen la influència de la cultura, ni a l'inrevés; som éssers socials que ens formem en la interrelació entre naturalesa i cultura. Però hem de tenir en compte que posarem l'èmfasi en una posició o en una altra segons la nostra perspectiva inicial d'anàlisi. Així, podem desvincular un acte de violència, com és l'assassinat d'una dona per la seva parella, dels factors socioculturals de manera que aquest acte sigui explicat com la conseqüència d'una patologia individual, lluny de la naturalesa

humana i de la responsabilitat individual dels protagonistes. Podem pensar, fins i tot, que els actes destructius són duts a terme per monstres i no pas per persones.

Ara per ara, sabem que tots els factors interaccionen. Els infants quan neixen necessiten un **entorn socialitzador** que els permeti desenvolupar-se, és a dir, necessiten algú altre per a poder viure. La nostra incompletesa farà sempre referència a aquesta dependència fonamental i serà causa de la nostra tensió agressiva. Però més enllà d'aquestes qüestions, i per a pensar els fenòmens violents, hem d'apel·lar a la **responsabilitat del subjecte**. Més enllà dels factors innats o culturals el subjecte pot fer una elecció dels actes que duu a terme.

1.3. Context social i cultural de la violència

El terme *violència* és molt complex, ja que pot fer referència a l'exercici de la força directa més brutal però també a la coacció verbal, de control o qualsevol altre tipus de pressió. D'acord amb això, una acció violenta no té per què identificar-se només amb una agressió lesiva contra un cos o una identitat sinó que es pot donar en qualsevol forma d'educació, política, ideologia, religió o sistema econòmic asimètric.

En el context social i cultural en què ens trobem la violència adquireix un caire negatiu, però pensem que no sempre ha estat així. Norbert Elias, mitjançant l'obra *El proceso de la civilización*, ha fet una aportació brillant a l'estudi d'aquest fenomen. Elias estudia l'edat mitjana per posar en evidència un complex moviment de pautes de comportament que es modificaran fins als segles XVIII i XIX. Així, constata que les accions violentes s'inclouïen dins del tracte social normalitzat i, per tant, no eren refusades socialment. L'estudi d'aquestes accions mostra com es va donant un complex procés de modelatge dels comportaments cap a costums més depurats en els codis socials, de manera que es van modificant actes al voltant de la taula, la realització de les necessitats fisiològiques, el tracte entre els sexes i la mateixa violència.

Norbert Elias

Sociòleg. Va néixer a Alemanya el 1897. Jueu, procedent d'una família benestant, va viure directament les conseqüències de la guerra. Va estudiar filosofia i medicina a la Universitat de Breslau (Alemanya), després d'haver participat com a soldat en la Primera Guerra Mundial. Es va exiliar a França i posteriorment a Anglaterra. La seva mare va morir en un camp de concentració. En l'obra *El proceso de la civilización* (1939) va estudiar la "civilització occidental", la mostra de la qual ha estat la seva capacitat per a la guerra. Es va dedicar a investigar sobre la convivència humana, i comprendre per què els humans es comporten com ho fan, fent que sentiments com l'odi, la venjança o els afectes siguin normalitzats i pensats des de la sociologia.

El proceso de la civilización és una història dels costums que mostra com Occident ha arribat a ser "civilitzat". Aquest procés es va traduir en una transformació de les estructures socials, econòmiques i polítiques que van ser acompanyades de molts canvis en les formes de relació quotidiana de les persones. Una de les transformacions més importants que ha portat a terme la civilitza-

ció occidental és la relativa a l'agressivitat. Això no vol dir que l'agressivitat desaparegui sinó que es restringeix progressivament, canalitzant-la vers formes més legitimades com ara determinats espectacles.

Elias relaciona aquest procés civilitzador amb el naixement de l'estat modern, de manera que el monopoli de la violència passa a l'estat. Aquest estat exerceix el poder mitjançant l'exèrcit o les forces de l'ordre. Aquesta violència d'estat és considerada legítima i està lligada a les institucions que en garanteixen la pràctica amb la finalitat de garantir la convivència en un territori.

"La violència sempre és el resultat de valoracions socials, polítiques i culturals que, lluny de determinar-la, la generen en qualitat d'objecte de discurs."

Delgado (1999, p. 10)

Així, el terme *violència* sempre comporta una forta càrrega ideològica que a la vegada no es pot deslliurar del paper que fa l'exercici de la força en les societats modernes on l'estat l'organitza. Delgado utilitza dos exemples que resulten molt clarificadors. D'una banda, tenim la dictadura exercida per Pinochet a Xile, i de l'altra, el franquisme a Espanya. La primera no s'ha d'oblidar i mereix persecucions, càstigs i actes de justícia, mentre que la segona és com un efecte òptic o un malentès en què durant anys s'han mantingut noms de carrers o places com el de Francisco Franco o General Sanjurjo, o s'ha conservat el mausoleu de Franco a Madrid.

"Quan parlem d'actes de violència, de dictadures o de fenòmens als quals atribuïm aquesta designació, estem treballant amb prejudicis i amb criteris que no són objectius, sinó que tenen molt a veure amb la nostra predisposició ideològica a l'hora d'atribuir a una conducta determinada una condició de «violenta»."

Delgado (1999, p. 10)

Aquesta predisposició està lligada als processos de civilització i politització que implica la creació de l'estat modern. L'estat crea el monopoli sobre la força en el sentit que són les instàncies polítiques les que assumeixen la responsabilitat en l'administració i en l'ús del dany físic o moral contra béns i éssers². L'estat s'erigeix en un recurs que intenta que l'ésser humà es protegeixi de si mateix. "D'aquí sorgeixen les discussions, les recerques científiques sobre l'agressivitat, les lleis, les normatives que assenyalen els límits de la violència i que n'exigeixen una custòdia i administració correctes" (Delgado, 1999, p. 10).

⁽²⁾És una tesi de Max Weber a *El político y el científico* del 1916.

Recomanació

Us recomanem la pel·lícula *L'onada* (*Die Welle*, 2008), dirigida per Dennis Gansel. L'argument se centra en l'experiment que fa un professor amb els seus alumnes. Els estudiants es mostren escèptics davant la idea que es pogués tornar a instaurar una dictadura com la del Tercer Reich a l'Alemanya dels nostres dies. El professor decideix iniciar un experiment per demostrar la facilitat de manipular les masses, després de formular la pregunta següent: penseu que és impossible que es torni a implantar una altra dictadura a Alemanya? El professor formalitza un règim d'extrema disciplina militar dins de l'aula. La major part dels alumnes s'entusiasmen de tal manera que assumeixen un compromís absolut amb aquestes regles, que fan sintonia amb les seves necessitats de protecció i normativitat davant la seva inseguretat i vulnerabilitat. Altres, la minoria, es resisteixen

a acceptar aquestes propostes homogeneïtzadores, totalitàries i excloents. La situació arriba a posicions molt extremes i l'experiment s'ha d'acabar.

1.4. És un problema, la violència?

Una preocupació actual és el suposat augment de la violència en totes les àrees de la societat. Es viu com un problema social contemporani en augment, que s'aguditza, sobretot, en un context de crisi. Violència de gènere, violència domèstica, juvenil, als carrers, a les portes de les escoles, a les sales d'espera dels metges, etc.; tot fa pensar que la violència augmenta progressivament.

Però és un problema, la violència? Per a qui ho és?

Donar per descomptat que la violència és un problema no ajuda a entendre el perquè de les conductes sinó que més aviat tendeix a fixar-les³. Les conductes violentes esdevenen un problema per a la societat, per als microgrups –com és una aula–, per a les nacions... En definitiva, per a tots aquells que tenen un ideal d'ordre social i la creença que es poden establir sistemes de control infal·libles. D'altra banda, i com hem anat veient, la violència és un element constitutiu de l'esser humà i, per tant, de la societat.

⁽³⁾En l'àmbit educatiu podem experimentar aquests efectes; així, quan es castiguen directament determinats actes violents és segur que se n'incrementa la presència, o sigui que es dona un efecte paradoxal.

Delgado (1999) assenyala el tractament sistemàtic que rep la violència, que és el d'una entitat abstracta, una cosa així com "una energia que té molt d'animal, d'extrasocial, d'extrahumana". Es desencadena la violència, es diu, com si es desencadenés la gran bèstia que hauria d'estar controlada. L'autor subratlla que "en qualsevol reflexió seriosa que vulguem fer a l'entorn de la violència, no hi ha res més perillós que donar com a vàlid aquest tipus de pressupòsit irracionalista que entén que la violència és una presència aliena a l'ordre social. [...] La violència és un instrument social, un instrument de sociabilitat, i en qualsevol de les seves expressions, no pot ser entesa sinó com un recurs cultural disponible" (Delgado, 1999, p. 11). Així, s'entén que qualsevol societat no està del tot unificada, no respon a l'ideal de completesa, els diferents sectors que la formen no s'ajusten mai del tot i conviuen permanentment amb l'amenaça constant d'una dissolució. El conflicte violent es produeix per a evitar la dissolució total.

L'aspecte fonamental per a Delgado és que la violència mai no és un problema. Per a qui l'aplica és una solució, és un remei, encara que sigui moralment detestable. "El que importa és que tot el que la sociologia i l'antropologia han escrit respecte a conductes que nosaltres anomenaríem *violentes* ha constatat que la violència no és la negació del principi de sociabilitat, sinó tot el contrari: n'és l'exacerbació, un accelerament o una intensificació que condueix el vincle sociari a la radicalitat més absoluta" (Delgado, 1999, p. 12). Així, la violència es podria entendre en termes de comunicació humana; s'abandona la idea de violència com una substància per a tractar-la com **una relació**.

1.5. La violència com a forma de comunicació

El fet de tractar la violència com a forma de relació implica pensar que és un requisit del principi intercanviari. En antropologia s'entén aquest principi com un factor que fa possible la societat en tant que hi ha un intercanvi, en sentit ampli, de béns. Podem fer vida social perquè mantenim deutes entre nosaltres.

La violència s'entendria com una forma de comunicació humana i encaixaria plenament en el que "l'interaccionisme simbòlic anomena cos a cos".

"La violència apareixeria d'aquesta manera complicada en la producció del significat, però no com a «vehicle» sinó com a «signe». El mateix es podria dir a partir de la qualitat que es pot assignar a l'acció violenta com a «valor». I per tal com és signe i valor, l'acte d'agressió no pot existir sinó per ser vehicle de comunicació i de transferència."

Delgado (1999, p. 13)

En aquest sentit, podríem pensar la violència que sentim en la relació entre les persones com una manera de conèixer el malestar de l'altre. Així, a vegades notem el desacord abans per les expressions agressives que no pas mitjançant la paraula. És aleshores quan podríem parlar de signe i d'element propi de la comunicació.

1.6. La violència com a recurs per a mantenir el vincle

Hi ha grups i persones que mitjançant la violència mantenen llaços estrets. Tant l'amor com la venjança o la ràbia creen vincles sòlids, i a vegades són la cara de la mateixa moneda. Es pot veure en les separacions matrimonials, quan un membre de la parella o tots dos utilitzen totes les tècniques possibles per a fer mal a l'altre i fer pagar el malestar propi generat. És tanta la força que a vegades s'instrumentalitzen els fills, fent-los prendre part en el conflicte.

Un altre exemple de la violència com a mitjà per a mantenir el vincle és el cas del maltractament a les dones per part dels seus marits. El vincle no es trenca, costa que la parella se separi. Abans que ella se'n vagi el marit la mata; és la manera més radical d'obtenir la seva submissió.

Es pot veure també en alguns grups en què la violència és una forma d'intercanvi i de relació. En el cas de bandes juvenils, la violència i la defensa d'uns ideals mantenen els grups units entre si, i arriben al límit, a vegades, amb agressions greus i, fins i tot, la mort.

1.7. La funció social de la violència

Delgado introdueix la proposta d'entendre la violència com una forma radical de sociabilitat en el sentit que alleuja tensions. Permet al dany físic circular pels canals de la vida social. Entenent la funció social de la violència, planteja la inconveniència de tractar-la directament com un problema ja que no es trobaria una alternativa a fer-ne el tractament; és a dir, és impossible eradicar

la violència o disminuir-ne els efectes tractant-la de manera directa. Això no vol dir que s'estigui d'acord amb l'agressió sinó que obre portes a entendre-la d'una altra manera i ajuda a trobar claus per a fer instal·lar circuits diferents que la puguin canalitzar.

Es tracta de buscar formes substitutives, com ara enfrontaments esportius, i posa l'exemple següent:

"Quin va ser, per exemple, l'origen de molts esports? Com es va aconseguir, finalment, que els maoris deixessin d'atacar els anglesos? Ensenyant-los a jugar a rugbi. Encara que ens sorprengui, hi ha molts altres casos semblants a aquests."

Delgado (1999, p. 17)

L'autor assenyala que és un error parlar de violència com una patologia; és un error entendre-la com una mena de força desconeguda, com una "mena de substància magmàtica que sembla que irromp des del subsòl a la vida diürna i la trastoca" (Delgado, 1999, p. 17). En tot cas, es tractaria de pensar en una patologia en termes de símptoma però no de causa. Així, tractant-la com un símptoma tenim la possibilitat d'envoltar-la d'elements culturals que permetin reduir-ne els efectes; es tractaria d'evitar anar contra la violència de manera directa i envoltar-la d'elements simbòlics.

2. Ordre social i violència

2.1. Violència legítima i violència il·legítima

Com hem dit anteriorment, Norbert Elias analitza, des d'una perspectiva històrica, l'autoconsciència que tenen els occidentals de ser "civilitzats" i dels canvis socials, econòmics i polítics que han configurat les societats modernes. La civilització, entesa com a progrés, no resulta un guany o una pèrdua, sinó que més aviat es tracta d'un procés en si mateix neutre.

Elias recerca els processos històrics, que des del segle XVI han portat les societats occidentals a identificar-se com a "civilitzades". L'autor se situa en l'ordre de les transformacions "psicogenètiques", és a dir, en els canvis psicològics graduals de les persones d'Occident. *El proceso de la civilización* és una història dels costums que ha possibilitat el fet sociològic de ser "civilitzat". Aquest estudi és dut a terme des del seguiment històric dels fets quotidians, en l'àmbit micro-lògic, el que podem trobar en l'individu, però tenint en compte la integració de la societat, en l'àmbit macrològic. D'aquesta manera, l'individu i la societat es manifesten com a "processos" i no pas com a entitats abstractes separades.

Una de les **transformacions més importants** que ha portat a terme la civilització és la relativa a l'**agressivitat a l'Occident**. Segons l'autor, al llarg de la història, s'interrelacionen les lògiques psicogenètiques i sociogenètiques, canvis en l'estructura psíquica dels individus i en les estructures d'organització política de la societat, com és el monopoli de la violència per part de l'estat.

El procés de la civilització mostra com es redueixen al llarg de la història els actes violents quotidians, a mesura que apareixen altres formes de dependència i vinculació entre els individus, que porten a una regulació de la vida afectiva mitjançant la forma de l'autocontrol emocional. Aquesta transformació no és lineal, sinó que es caracteritza pel fet de ser una dinàmica en espiral, a força d'avançaments i retrocessos. Això no significa que l'agressivitat i la capacitat per a dur a terme actes violents hagin desaparegut sinó que es restringeixen progressivament, i s'acaben convertint en una sèrie de regles i coaccions, actes que es reprimeixen, es "civilitzen" i es manifesten de manera no reprimible en els somnis, en accions violentes aïllades, en espais de la vida privada i en experiències simbòliques de violència com ara determinats espectacles o esports. D'aquesta manera, en les societats modernes els individus canalitzen l'agressivitat vers formes legitimades. Aquest control de l'agressivitat s'interioritza de tal manera que considerem com a incivilitzada qualsevol mostra violenta actual i històrica.

Walter Benjamin (1977), a *Para una crítica de la violencia*, destaca la noció de *violència divina* i l'essència d'allò violent com a fonamentació de la legalitat. Seguint estrictament Hobbes i la teologia política del Renaixement, Benjamin afirma l'existència d'un acte fundacional violent com a condició de l'estat; el sobirà, recorda Hobbes, ho és principalment perquè li atorguem l'ús exclusiu de la violència i una agressivitat que –abans del pacte polític– compartíem tots en un estat natural de guerra indiscriminada. Només un acte de violència institucional, la imposició de l'estat i d'un sobirà, pot posar fi a la violència gratuïta.

Walter Benjamin

Walter Benjamin (1892-1940). Escriptor, teòric marxista i filòsof estètic alemany. Va néixer en el si d'una família jueva i va estudiar filosofia a Berlín, Friburg, Munic i Berna. Les seves esperances de fer una carrera acadèmica van quedar frustrades quan la Universitat de Frankfurt va refusar la seva tesi doctoral. El 1933 es va veure obligat a escriure amb pseudònim, i després va haver d'emigrar a París. Allí va conèixer Brecht i va col·laborar amb Adorno i Horkheimer. Amb l'ocupació de França pels nazis el 1949, Benjamin va intentar dirigir-se als Estats Units travessant Espanya, però quan les forces franquistes el van detenir a la frontera es va suïcidar.

Tenim un exemple clar en els fets violents que s'han produït a tots els barris perifèrics a França des del 1981. Els contactes amb la policia han estat l'origen de tots els actes violents. Les friccions amb la policia són pràcticament diàries i es produeixen freqüentment a partir de nombrosos controls d'identificació, dures detencions i retencions acompanyades d'observacions de caràcter racista. És clar que la manera de tractar els individus en l'espai públic és diferent segons la diferenciació ètnica.

"Lluny d'haver aconseguit fer de la policia un autèntic servei públic implantat en el territori, les «forces de l'ordre» apareixen exclusivament com el braç armat d'un aparell de l'Estat que irromp brutalment des de fora per reprimir les turbulències locals."

Castel (2010, p. 62)

El fet paradoxal és que els habitants d'aquests barris tenen una sensació d'inseguretat que denuncien repetidament, i que l'actuació de les forces de l'ordre no solament no pot combatre els actes violents sinó que els augmenten.

Els estats moderns han monopolitzat la força i han plantejat un rebuig intens a les expressions considerades il·legítimes de l'agressivitat en la vida ordinària; en aquest sentit se'n nega fins i tot la condició humana, la naturalesa d'instrument social i de vehicle de comunicació culturalment regulat. Aquesta violència és considerada com a no legítima; però, atenció, es tracta de la violència exercida per persones ordinàries, les quals s'entén que són properes als instints, a prop de la monstrositat. La representació mediàtica incideix constantment en la degradació que indica l'ús no legítim de la força bruta que converteix els executors d'aquesta força en menys que humans.

Delgado ho explica de la manera següent:

"Vet aquí una violència representada com a inorgànica, animal i primària. Davant d'una violència «uniformada», allò que s'hi oposa intolerablement és una violència «vestida de carrer», al mateix temps quotidiana i excepcional –en el sentit que la seva naturalesa mai no és exactament humana. Davant d'una violència «homogènia», únicament concebible si es relaciona amb l'aparell militar i polític d'un Estat qualsevol, s'estableix una violència «heterogènia», dispersa, caòtica, erràtica, associada a totes les formes d'alteritat [...]. Paradoxalment, és una violència «amb rostre humà», i justament per això esdevé escandalosa i inacceptable. Els violents són sempre *els altres*, potser perquè un dels trets que permeten identificar aquests *altres* és la manera com contrarien el principi polític irrenunciable del monopoli estatal en la producció i la distribució del dolor i la destrucció. Una magnífica estratègia, per cert, per generar ansietat pública i per fomentar una demanda massiva de més protecció política i jurídica."

Delgado (1999)

En aquest sentit podem veure aquest desplaçament progressiu en la societat actual; en tenim múltiples exemples. Són considerats il·legítims els moviments dels *indignats* i s'ha intentat atribuir-los actes violents, quan precisament aquest moviment s'ha caracteritzat per l'esforç d'allunyar-se de la reivindicació per la força. En canvi, s'han justificat sempre les càrregues extremament violentes de la policia per a desallotjar les places o els carrers.

Font: *El País* (plaça del Sol, 3-8-2011)

Davant les dificultats de la vida quotidiana, com ara agressions de fills a pares, als hospitals o a les escoles, apareixen noves formes de legislacions que intenten protegir els individus. Les notícies es dimensionen en els mitjans de comunicació de manera exagerada, l'agressió a la mestra a la porta de l'escola esdevé un fet incomprensible, genera por i ansietat, i s'apela a la justícia per a dotar de protecció el professorat. Tradicionalment, en la nostra societat el mestre i el metge eren dues figures que s'havien de respectar, podríem dir intocables i inqüestionables. Ara això ja no és així: són qüestionats i poden ser agredits. A Catalunya la Conselleria d'Ensenyament tramitarà un projecte de llei perquè els professors siguin considerats a efectes legals com a autoritat pública. Aquest canvi de normativa permet al mestre que una agressió greu pugui ser considerada a efectes legals com un delictes d'atemptat a l'autoritat, li atorga la presumpció de veracitat davant d'un conflicte, es reforça la seva protecció jurídica i se li permet requisar de manera cautelar objectes perillosos o que puguin alterar el desenvolupament de les classes.

Referència bibliogràfica

F. Balsells (13-10-2011). Cataluña reforzará la autoridad de los docentes para evitar agresiones a maestros [article en línia].

Consulteu la notícia a: www.elpais.com/articulo/sociedad/cataluna/reforzara/autoridad/docentes/evitar

Així, podem veure que davant l'absència d'un límit simbòlic la societat demana un límit real. La contradicció en l'assumpte és que dotar el mestre o el metge d'una autoritat pública no impedeix que siguin agredits ni estalvia el conflicte. Així, no es parla d'arbitrar ni es pensa a tractar els problemes per la via de la paraula i la negociació, sinó que s'eleven els fets a l'autoritat per a ser castigats.

2.2. Estructura social i experiència individual. La teoria de Bourgois: violència política, estructural, simbòlica i quotidiana

Bourgois (2005, p. 12) distingeix quatre tipus de violència: política, estructural, diària o quotidiana, i simbòlica.

- **Política:** és la violència administrada directament i a propòsit d'una ideologia, moviment o estat polític, com ara la força física de la dissidència a mans de l'exèrcit o de la policia, i també l'àmbit oposat, la lluita armada popular en contra d'un règim repressiu.
- **Estructural:** es refereix a l'organització econòmica i política de la societat que imposa condicions de patiment físic o emocional, des dels alts índex de morbositat i mortalitat fins a la pobresa i les condicions de treball abusives i precàries. A escala macro l'arrel es troba en estructures com les condicions desiguals del comerç internacional i s'expressa localment en mercats de treball explotadors, pactes de màrqueting i monopolització dels serveis. L'autor assenyala que el concepte ha estat utilitzat per antropòlegs i metges per a incidir en les formes en què les desigualtats econòmiques extremes causen malalties i patiment social.
- **Diària o quotidiana:** es tracta de les pràctiques i expressions d'agressió interpersonal rutinàries que serveixen per a normalitzar la violència a una escala micro, com ara el conflicte domèstic, delictiu i sexual, i fins i tot el consum de substàncies al·lucinògenes.
- **Simbòlica:** el concepte va ser desenvolupat per Pierre Bourdieu per a explicar com treballa la dominació en un àmbit íntim, mitjançant el no-reconeixement de les estructures de poder per part dels dominats, els quals col·laboren en la seva opressió cada vegada que perceben i jutgen l'ordre social mitjançant categories que fan que aquest ordre social sembli natural i evident per si mateix.

Philippe Bourgois

Philippe Bourgois es professor d'Antropologia i Medicina familiar i comunitària a la Universitat de Pensilvania. Ha publicat nombrosos articles sobre pobresa, drogues, tensions ètniques, violència i sida. El 2009 va publicar *Righteous Dopefiend*, un estudi etnogràfic que documenta amb fotos dotze anys en la vida d'una comunitat d'heroïnòmans i consumidors de *crack* que viuen als carrers de San Francisco. Actualment investiga les relacions entre pobresa, drogues i violència a la comunitat porto-riquenya al nord de Filadèlfia.

2.3. La llei de la conservació de la violència de Bourdieu

Bourdieu, en l'obra *Meditaciones pascalianas*, identifica "la inclinació de la violència engendrada per una primerenca i constant exposició a la violència com un dels efectes més tràgics de la condició de dominat" (Bourdieu, 1999). La idea de l'autor és que la violència és rebuda per la gent des de les estructures de poder i després és dirigida contra els propis companys també dominats. La cadena causal és la següent:

"La violència que s'exerceix cada dia a les famílies, fàbriques, tallers, bancs, oficines, comissaries de policia, presons, fins i tot hospitals i escoles, etc., és, en la darrera anàlisi, el producte de la «violència inerta» de les estructures econòmiques i mecanismes socials transmesos per la violència activa de la gent."

Bourdieu (1999)

Pierre Bourdieu

Pierre Bourdieu (1930-2002) ha estat un dels pensadors contemporanis més prestigiosos i polèmics i un dels inspiradors intel·lectuals del moviment antiglobalitzador. Les seves aportacions són molt rellevants en diversos camps: l'etnografia, l'art, la literatura, l'educació o la política. El treball de Bourdieu es dedica a la superació de les antinòmies que, segons el seu plantejament, bloquegen els avenços en les ciències socials des del seu propi interior, com ara l'antagonisme entre el coneixement objectiu i el coneixement subjectiu, o la separació entre la dimensió simbòlica i la dimensió material de la vida social.

Bourdieu (2000) proposa el concepte de *llei de la conservació de la violència*, amb el qual intenta donar compte de les conseqüències de les economies neoliberals:

"No es pot fer broma amb la llei de la conservació de la violència: tota violència es paga. [...] La violència estructural exercida en els mercats financers, en forma d'acomiadaments, pèrdua de seguretat laboral, etc., abans o després es transforma en suïcidis, delinqüència, drogoaddicció, alcoholisme i les petites i grans violències quotidianes."

Bourdieu (2000)

"Als Estats Units, la fusió de la violència estructural i simbòlica produeix patrons especialment destructius i persistents de violència interpersonal, que reforcen la legitimitat de la desigualtat social. El racisme, l'atur, l'explotació econòmica i la decadència infraestructural són exacerbats per la indignitat de ser una persona pobre, de color, en un país dominat per blancs protestants, que és el més ric de món. Això alimenta una sensació d'inferioritat entre els exclosos que es tradueix en accions de violència autodestructiva o descomunal, que tanmateix impulsa un cicle d'humiliacions i autoculpabilització d'efecte desmobilitzador. Paral·lelament a aquesta dinàmica creix una cultura d'oposició als carrers del centre de la ciutat –especialment entre els joves– que omple el buit deixat per l'atur i la falta d'inversió social."

Bourgois (2005, p. 30)

Un exemple d'aquesta qüestió és la revolta que van protagonitzar milers de joves de la segona i tercera generació d'immigrants que van cremar els cotxes dels seus propis veïns, van atacar equipaments públics, van destrossar mobiliari urbà i es van enfrontar a la policia en la *banlieue*, a París, la tardor del 2005. El que sorprèn d'aquests fets és que els joves no tenien líders, ni organitzacions estructurades, ni objectius, ni cap finalitat explícita o reivindicacions concretes. Segons Castel (2010), el conflicte prové del fet que aquests joves no estan ni dins ni fora de la societat, i són refusats per l'origen ètnic. Són ciutadans francesos que han gaudit de l'educació i de prestacions socials del govern, que han estat ciutadans de dret, iguals davant de la llei francesa, però al mateix temps han estat vivint en barris perifèrics que s'han anat degradant, són contínuament confrontats amb la impossibilitat de trobar feina i són perseguits per la policia i l'aparell judicial.

La interpretació que proposa Castel per comprendre el comportament dels joves és que són protagonistes d'una contradicció i que la seva violència aparentment cega és una resposta de caràcter nihilista al carrer sense sortida en què es troben. Però aquest argument s'ha de precisar; no es pot explicar la seva situació considerant-los exclosos confinats en guetos. Aquests joves no són exclosos perquè comparteixen moltes pràctiques comunes a la gent de la seva edat, i perquè tenen els mateixos drets que els de la ciutadania francesa. "De manera que el problema al qual s'enfronten aquests joves no és el d'estar fora de la societat, ni l'espai que ocupen (el suburbi no es un gueto) ni el seu estatus (n'hi ha molts que són ciutadans i no estrangers). Però tampoc estan dins, perquè no ocupen un lloc reconegut i molts no semblen capaços de preparar-se per trobar-ne un. Si hi va haver una revolta de desesperació, és perquè els joves tenien la convicció d'estar desproveïts de futur i els recursos necessaris per a ser reconeguts com a membres de ple dret de la societat. El seu exili és un exili interior que els porta a viure en negatiu, en forma de promeses no mantingudes, la seva relació amb les oportunitats i amb els valors que es considera que encarna la societat francesa" (Castel, 2010, p. 59).

"«Llibertat, igualtat, fraternitat, però no en les *banlieues*»: aquest eslògan tantes vegades repetit en les nits dels disturbis expressa la consciència de la negació de dret de la qual se senten objecte aquests joves."

Castel (2010, p. 61)

A la desgràcia de ser pobre i abandonat a la incertesa del futur, s'hi afegeix un profund sentiment d'injustícia. "El factor etnoracial reforça el desemparament social i s'inscriu en una lògica de discriminació negativa. Així, la reacció dels joves del suburbi es podria entendre, almenys en part, com una revolta cívica davant del dèficit de ciutadania que pateixen"(Castel, 2010, p. 62).

Per a relacionar-ho amb el fet de la violència estructural i simbòlica, s'ha de dir que a França s'ha creat una imatge estereotipada dels suburbis i dels seus problemes. Els mitjans de comunicació reproduïxen la imatge d'un territori sense llei on domina la violència, l'extremisme islàmic, la inseguretat ciutadana i la precarietat. Imatge que és mantinguda per la policia i els polítics. En paraules de Castel, aquest fet "justifica la formulació d'aquesta qüestió dels suburbis en termes de reconquesta quasi militar, com si n'hi hagués prou per a eradicar el

mal criminalitzant la «púrria» per a recuperar la pau civil i l'harmonia social. Aquesta teoria és desmentida pels observadors sobre el terreny" (Castel, 2010, p. 53).

Així, els mitjans de comunicació de massa (*mass media*) fabriquen la realitat mediàtica, que no deixa de ser la construcció d'una ficció. Tots podem constatar que determinades televisions ofereixen telenotícies diàriament en què es concentren delictes i crims violents envoltats d'un sensacionalisme exacerbats; el que mira –el ciutadà "normal"– és el representant del bé mentre que el violent o l'assassí és el representant del mal. Evidentment, hi ha una relació entre aquests continguts i l'interès de la gent per veure'ls; podríem dir que ens quedem adherits a les imatges repetitives de les escenes violentes. Nosaltres, tant si volem com si no, som protagonistes privilegiats. Podem dir que la violència que vivim com a aliena forma part del nostre univers simbòlic.

La violència és un procés inherent a tots nosaltres, encara que a vegades es tracti com una matèria fosca invisible; els actes violents no són fets aïllats i tots hi tenim una responsabilitat.

Segons Ubieto (2007, p. 173), "No se trata de una lógica restringida al sujeto ni tan sólo al núcleo familiar. Hay un orden simbólico que crea las condiciones a partir de las cuales cada uno, de manera particular lo hace suyo, lo subjetiviza".

Resum

La violència és un fenomen quotidià, determinat per la concepció cultural i el tractament mediàtic. En la nostra cultura es presenta la violència com una força obscura, amb manifestacions molt diverses. Per això, és necessari estudiar diferents teories i ampliar la nostra visió establint una dialèctica entre totes aquestes teories.

No hem de passar per alt la càrrega que hi ha darrere del terme *violència* i el paper de l'estat modern en el desenvolupament d'aquesta violència. Partim de la idea que l'ésser humà és agressiu per naturalesa ja que té tendència a buscar la satisfacció pròpia i és la cultura la que facilita la renúncia de les pròpies satisfaccions.

En el context social i cultural, la violència adquireix un caire negatiu; aquesta concepció s'ha modificat al llarg del temps com a resultat de valoracions socials, polítiques i culturals, i ha generat un discurs.

Lluny de ser un problema, Delgado planteja que la violència pot tenir diferents funcions: com a forma de comunicació, com a forma de mantenir el vincle i amb una clara funció social.

Norbert Elias estudia les societats modernes i com els individus canalitzen l'agressivitat vers formes legitimades. Aquest control de l'agressivitat s'interioritza de tal manera que es considera com a incivilitzada qualsevol mostra violenta actual o històrica.

Els estats moderns han monopolitzat la força i han plantejat un rebuig intens a les expressions de l'agressivitat, considerant-la com a violència il·legítima. Per contra, la violència que exerceix l'estat és vista com a violència legítima. La primera es veu com una violència animal i primària; la segona, com una violència uniformada i amb una finalitat determinada.

Bourdieu planteja que la violència és rebuda per la gent des de les estructures de poder i és dirigida posteriorment contra els propis companys també dominats. L'autor proposa la seva "lleï de conservació de la violència" i avisa de les greus conseqüències que tindrà en les economies. Els efectes de la violència estructural retornaran a la població en forma de grans violències quotidianes.

La violència és un procés inherent a tots nosaltres, encara que a vegades es tracti com una matèria fosca invisible; els actes violents no són fets aïllats i tots hi tenim una responsabilitat.

Glossari

fenomen *m* Aspecte, en filosofia, que ofereixen les coses davant dels nostres sentits; és a dir, el primer contacte que tenim amb les coses, el que anomenem *experiència*. Quan es parla del fenomen de la violència es fa referència a un fet social observable i analitzable de manera independent. Fonamentalment es pot entendre un fet social com un àmbit específic de les relacions entre els individus, l'estudi del qual necessita una perspectiva pròpia i diferent des de diverses disciplines. El terme *fenomen* prové del grec φαινόμενον 'aparença, manifestació'.

instint *m* Concepte purament biològic, propi de l'estudi de l'etologia animal. Mentre els animals són impulsats pels instints (relativament rígids i invariables), la sexualitat humana és una qüestió de pulsions (molt variables i que mai no arriben a l'objecte) (Evans, 2005, p. 12).

psicogenètic -a *adj* Dit de la perspectiva des de la qual volem mostrar quins factors psicològics tenen un paper destacable en la constitució d'un fenomen.

pulsió *f* Terme utilitzat per Sigmund Freud a partir del 1905; es va convertir en un concepte tècnic principal de la doctrina psicoanalítica com a designació de la càrrega energètica que està en la font motriu de l'organisme i del funcionament psíquic de l'home. Es diferencia de l'instint que Freud reduïa al component animal. Amb el concepte de *pulsió* es tracta de transmetre la idea d'empenta, independentment de l'orientació i de la meta. Empenta cap a una meta que és suprimir la tensió generant satisfacció.

sociogenètic -a *adj* Dit de la perspectiva des de la qual volem mostrar quins factors sociològics tenen un paper destacable en la constitució d'un fenomen.

violència legítima o il·legítima *f* Tot fenomen dins de l'ordre social es troba sotmès a l'aprovació o desaprovació dels individus que el reproduïxen. L'actitud dels individus en aquest ordre es recolza no solament en la persecució dels propis interessos sinó que també ho fa en un ordre normatiu que ens ofereix raons (valors, normes) per acceptar o rebutjar el medi social que ens envolta. La violència il·legítima té lloc quan els individus que l'exerceixen no en poden justificar el comportament apel·lant a l'ordre normatiu comunament acceptat, i per tant, no poden gaudir de l'aprovació dels altres. En canvi, la violència legítima sí que disposa de l'aprovació explícita o implícita dels membres de la societat. La història de l'estat modern es caracteritza per l'intent de monopolitzar l'ús d'aquella violència que ens resulta justificable: els individus, per exemple, no poden castigar un criminal pel seu compte, sinó que només ho pot fer l'estat.

Bibliografia

- Barbosa, M. i Yébenes, Z. (Coords.). (2009). *Silencios, discursos y miradas sobre la violencia*. Mèxic: Anthropos.
- Bauman, Z. (1997). *La posmodernidad y sus descontentos*. Madrid: Akal.
- Benjamin, W. (1977). *Para una crítica de la violencia*. Mèxic: Premiá Editora.
- Berga, A. (2003). La violència. Problema o símptoma? Una mirada sociològica. *Revista Educació Social*, 23. Barcelona: Fundació Pere Tarrés.
- Bourdieu, P. (1999). *Meditaciones pascalianas*. Barcelona: Anagrama.
- Bourdieu, P. (2000). *Contrafuegos. Reflexiones para servir a la resistencia contra la invasión neoliberal*. Barcelona: Anagrama.
- Bourgois, P. (2005). Más allá de una pornografía de la violencia. Lecciones desde El Salvador. A F. Ferrándiz i C. Feixa (Eds.), *Jóvenes sin tregua. Culturas y políticas de la violencia* (pp. 11-34). Barcelona: Anthropos.
- Castel, R. (1984). *La gestión de los riesgos*. Barcelona: Anagrama.
- Castel, R. (1997). *La metamorfosis de la cuestión social*. Buenos Aires: Paidós.
- Castel, R. (2010). *La discriminación negativa. ¿Ciudadanos o indígenas?* Barcelona: Hacer.
- Delgado, M. (1999). La violència com a recurs i com a discurs. *Aportacions*, 7. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Secretaria General de Joventut.
- Elias, N. (1989). *El proceso de la civilización*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Evans, D. (2005). *Diccionario introductorio de psicoanálisis lacaniano*. Argentina: Paidós.
- Freud, S. (1929). El malestar en la cultura. A *Obras completas* (tom XXI). Buenos Aires: Amorrotu, 1990.
- Funes, J. (1995). *La violència i els violents*. Barcelona: La Magrana.
- Garreaud, A. i Malventi, D. (2006, juliol-desembre). Viaje al centro de la ciudad opaca. Diálogos con Philippe Bourgois. *Alteridades*, 32 (16). Mèxic: Distrito Federal.
- Lacan, J. (2002). La agresividad en psicoanálisis. *Escritos I*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Miller, A. (2002). *La madurez de Eva. Una interpretación de la ceguera emocional*. Barcelona / Buenos Aires: Paidós.
- Sofsky, W. (2006). *Tratado sobre la violencia*. Madrid: Abada.
- Tizio, H. (2003). La posición de los profesionales en los aparatos de gestión del síntoma. A *Reinventar el vínculo educativo* (pp. 165-182). Barcelona: Gedisa.
- Ubieto, J. R. (2007). La violencia como representación. *Cuadernos de Psicoanálisis*, 30. Bilbao: Eolia.
- Zizek, S. (2009). *Violència*. Barcelona: Biblioteca Universal Empúries.